

**Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра історії України**

Кваліфікаційна робота

(магістра)

**на тему: «ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОЧІЛЬНИКІВ
ПРАВОБЕРЕЖНОГО КОЗАЦТВА В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ
XVII – НА ПОЧАТКУ XVIII СТ.»**

Виконав: здобувач вищої освіти

2 курсу, групи IstA1-M24 зі спеціальності

032 Історія та археологія за ОПП Історія

Токарчук Олег Олегович

Керівник: **Трубчанінов С. В.**, канд. іст.

наук, доцент кафедри історії України

Рецензент _____

Кам'янець-Подільський – 2025 року

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Історіографія, джерельна база та методологічні засади вивчення проблеми.....	6
Розділ 2. Козацький устрій на Правобережній Україні в останній третині XVII – на початку XVIII ст.	23
Розділ 3. Міжнародні відносини та полівасалітет правобережного козацтва.....	54
Висновки	71
Список використаних джерел та літератури.....	77

ВСТУП

Актуальність теми. Остання третина XVII – початок XVIII ст. стала періодом надзвичайно складних політичних трансформацій на Правобережній Україні. На терени Правобережжя постійно впливали зовнішні політичні сили – Річ Посполита, Османська імперія, Кримське ханство та Московія, що визначало багатовекторність дипломатії та полівасалітетні стратегії очільників правобережного козацтва.

Актуальність теми магістерської роботи зумовлена необхідністю комплексного аналізу політики козацьких очільників Правобережжя, умов її формування та наслідків, зокрема через спектр міжнародних контактів, військових кампаній і частих змін зовнішньої орієнтації гетьманської влади. Важливою також є потреба в узагальненні та впорядкуванні значного фактичного матеріалу, що дозволяє реконструювати специфіку функціонування правобережного козацтва в умовах політичної нестабільності.

Об'єкт дослідження – військово-політична діяльність очільників правобережного козацтва останньої третини XVII – початку XVIII ст., визначена подіями та процесами на Правобережній Україні в зазначений період.

Предмет дослідження – напрями, форми, засоби та прояви військово-політичної діяльності гетьманів і полковників Правобережної України, включно з їхньою дипломатією, участю у військових кампаніях, взаємодією з Річчю Посполитою, Османською імперією, Кримським ханством та Московією, а також внутрішньою політикою, спрямованою на утримання влади, контроль над козацькими полками та збереження козацького державного устрою.

Хронологічні межі дослідження охоплюють останню третину XVII – початок XVIII ст.

Географічні межі дослідження охоплюють територію Правобережної України, зокрема Київщини, Брацлавщини та Поділля. Території в яких розгорталися основні події, пов'язані з діяльністю правобережних козацьких очільників.

Мета роботи – здійснити комплексний аналіз військово-політичної діяльності очільників правобережного козацтва та встановити її вплив на міжнародні відносини, внутрішню організацію козацької влади в останній третині XVII – на початку XVIII ст.

Завдання дослідження:

1. з'ясувати ступінь вивчення проблеми у вітчизняній історіографії та окреслити джерельну базу дослідження;
2. охарактеризувати політичні умови, у яких діяли очільники правобережного козацтва;
3. з'ясувати основні напрями зовнішньої політики правобережних гетьманів;
4. проаналізувати військові кампанії, проведені правобережними козацькими керівниками;
5. встановити причини та особливості полівасалітетних стратегій;
6. простежити наслідки діяльності правобережних очільників для регіональної та міжнародної політичної ситуації.

Методологічні засади дослідження ґрунтуються на принципах історизму, об'єктивності та системності. Використано методи історичного аналізу, компаративістики, синтезу та джерелознавчої критики. Застосування цих підходів дозволяє простежити логіку політичних рішень правобережних гетьманів, визначити вплив зовнішніх сил на їхні дії, а також реконструювати

події на основі різнопланових відомостей про дипломатичні контакти, універсали, переговори, військові кампанії й внутрішнє політичне життя Правобережжя.

Елементи наукової новизни полягають у конкретизації й систематизації відомостей про військову та політичну діяльність козацьких очільників Правобережної України в останній третині XVII – на початку XVIII ст., з поданням загальних висновків.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання результатів дослідження в навчальному процесі під час викладання курсів з історії України ранньомодерного періоду, джерелознавства, історії козацтва та міжнародних відносин. Також матеріали можуть слугувати основою для підготовки подальших наукових робіт.

Апробація результатів дослідження – результати дослідження обговорювалися на засіданні кафедри історії України.

Публікації – за матеріалами дослідження підготовлено розвідку про очільника правобережного козацтва Остапа Гоголя, яка опублікована в збірнику наукової конференції «Хмельниччина у часових пластах минувшини та у викликах сьогодення» (Хмельницький, вересень 2025 р.).

Структура роботи включає: вступ, три розділи, висновки та список використаних джерел і літератури. Осяг основної частини – 76 сторінок, повний обсяг – 88 сторінок. Список використаних джерел і літератури налічує 109 позицій.

ВИСНОВКИ

Таким чином, поданий матеріал дає можливість оцінити трансформації козацького устрою на Правобережній Україні в останній третині XVII – на початку XVIII ст., а також простежити політичні, військові та соціальні процеси. Основним підґрунтям цих змін стала тривала боротьба правобережних гетьманів за збереження українського політичного життя, козацьких інституцій, військової сили на тлі постійних зовнішніх втручань.

Так діяльність Петра Дорошенка була спрямована на відбудову військової сили та державного апарату, який фактично припинив функціонувати в 1664–1665 рр. Значну увагу Дорошенко приділяв формуванню кадрової основи генеральної та полкової старшини, що дозволило йому суттєво зміцнити керівні структури. Ключовим кроком стало створення сердюцьких полків – професійних найманих підрозділів, які зменшили залежність гетьмана від окремих полковників і забезпечили йому стабільну військову опору. Попри реформаторські зусилля та локальні успіхи, становище гетьмана залишалося надзвичайно складним. Хоча перші спроби відновлення контролю над Лівобережжям не дали бажаного результату.

Значну роль у політичному житті цього часу відіграли відносини Дорошенка з татарами та османами. Починаючи з 1669 р. він дедалі більше орієнтувався на протекторат Османської імперії. Турецький протекторат, попри тимчасове зміцнення влади гетьмана, мав важкі соціальні наслідки – часті збори данини, руйнівні походи татарських орд, зростання невдоволення серед місцевого населення.

Боротьба за владу на Правобережжі не обмежувалася конфліктом лише між П. Дорошенком і Річчю Посполитою чи Московією. Її важливою

складовою було суперництво з іншими претендентами на булаву, наприклад з П. Суховієм, М. Ханенком та іншими козацькими очільниками. Особливо значний вплив на розвиток подій мав Михайло Ханенко, який, спираючись на підтримку Речі Посполитої, виступав одним з найбільш небезпечних опонентів Дорошенка. Ханенко намагався об'єднати українські сили під владою короля, активно співпрацював із коронним гетьманом Яном Собеським, проводив воєнні операції проти військ Дорошенка та його союзників.

Також важливу роль у подіях відіграли такі діячі, як Остап Гоголь, який, маневруючи між Річчю Посполитою та її противниками, намагався забезпечити виживання козацьких структур у регіоні.

Стосовно міжнародних відносин правобережного козацтва, можна стверджувати що вони сформували складну систему полівасалітету, яка стала неминучою реакцією на геополітичні умови, що склалися після Руїни та поділу України між великими державами. Фактично кожен правобережний гетьман перебував у однаковій політичній пастці: їхня легітимність залежала не лише від козацької громади, а й від волі іноземних правителів в лиці султана, короля, хана чи московського царя. Саме тому політика полівасалітету стала визначальною рисою розвитку Правобережної України, коли вона стала арену для великих держав, де місцеві лідери вимушено шукали підтримки в одних, щоб протистояти іншим.

У цьому контексті П. Дорошенко показав найбільшу дипломатичну активність. Його політичний курс демонструє, що намагання врятувати Правобережжя від повного підпорядкування Речі Посполитій або Московії штовхало його до зближення з Кримським ханством та Османською імперією. Від самого початку гетьманства він опинився у становищі, де військова підтримка татар була фактично єдиним засобом утримання влади. Саме ця

обставина сприяла формуванню політики багатовекторності. Однак Річ Посполита не поспішала йти на поступки. Польські залоги, питання їх утримання та ворожість місцевої шляхти створювали постійний осередок напруги, на який Дорошенко відповідав активним дипломатичним тиском і виробленням колективних вимог, сформульованих у вигляді «Інструкції» 1666 р. Цей документ засвідчує, що гетьман прагнув відновити автономію Правобережжя в складі Речі Посполитої на умовах широких політичних і релігійних прав, а також добиватися де-факто перегляду статусу всього українського населення.

Відмова з боку короля виконувати основні козацькі вимоги, а також укладення Андрусівського перемир'я між Польщею та Московією, остаточно переконали Дорошенка в необхідності зміни політичної орієнтації. У цих умовах він посилює співпрацю з Кримом, відправляє посольства до Стамбула, і саме ця лінія привела до офіційного прийняття османського протекторату. Османська імперія зацікавилася можливістю зробити Правобережжя буферною зоною проти Польщі. Дорошенко погодився на умови, які залишали релігійну свободу, але зобов'язували козаків до участі в турецьких походах і сплати данини. Саме османська підтримка дала змогу гетьманові у важкий час відновити контроль над Правобережжям і навіть сприяти підписанню Бучацького миру, за яким територія фактично визнавалася за козацькою владою. Однак посилення Османської імперії в регіоні водночас провокувало загострення відносин з Московією, що також прагнула контролювати українські землі.

Паралельно з боротьбою Дорошенка за владу на Правобережжі точилася дипломатична боротьба Михайла Ханенка, який намагався створити власний центр політичної сили. Ханенко вів переговори з двома державами одночасно – Річчю Посполитою та Московією. Прагнучи протиставити себе

Дорошенкові, він шукав підтримки в Польщі, однак водночас намагався домогтися визнання Москви. Результатом його діяльності стала Острозька угода 1670 р., що майже повністю узалежнювала козацтво від польської влади й не визнавала української державності. Вона викликала різке неприйняття з боку козацької ради, яка фактично відмовила Ханенкові у підтримці. Поразки у боротьбі з Дорошенком, відсутність успіхів в дипломатії та втрата довіри Запорожжя поступово вбивало політичну кар'єру Ханенка, який у підсумку склав булаву й присягнув московському цареві.

Подібно до Ханенка, Остап Гоголь став ще одним прикладом гетьмана, який намагався одночасно лавірувати між кількома зовнішніми центрами. Хоча він був вибраний Польською Корону, він прагнув зберегти автономію Правобережжя та підтримував дипломатичні контакти з Москвою, І. Самойловичем і навіть із Юрієм Хмельницьким. Його діяльність засвідчує, що Річ Посполита в цей час активно використовувала козацьких лідерів як інструмент у власних міжнародних іграх, намагаючись створити противагу як османському впливу, так і лівобережним гетьманам. Гоголь, який декілька разів заявляв про готовність перейти під владу царя, так і не був прийнятий Москвою. Його дипломатична діяльність продемонструвала певну неспроможність Варшави створити маріонетку в лиці наказного гетьмана.

Ще більш залежною від Османської імперії постала влада Юрія Хмельницького, який був поставлений султаном гетьманом Правобережжя, що контролювалося Високою Портою. Його влада практично повністю залежала від турецької адміністрації, що позбавляло гетьмана реальних можливостей для проведення незалежної зовнішньої політики. Попри це Ю. Хмельницький встановлював контакти із І. Сірком, спілкувався з О. Гоголем, намагався домовитися з Польщею щодо створення нової федеративної моделі українсько-польських відносин. Однак усі ці переговори

завершилися невдачею, а діяльність Хмельницького викликала невдоволення Стамбула. Зрештою його відкликали зі степів і позбавили влади.

У подальшому міжнародна активність правобережних гетьманів суттєво звузилася. Семен Куницький орієнтувався виключно на Річ Посполиту, намагаючись забезпечити козакам мінімальні політичні та релігійні гарантії. Однак польська сторона ухилялася від вирішення питань автономії, відкладала розгляд ключових вимог і пропонувала лише часткові поступки. Політика Андрія Могили та Григорія Гришка також проходила в руслі польського впливу, оскільки Короні було вигідно залишати Правобережжя під контролем лояльних старшин, не допускаючи посилення Московії чи відродження османського впливу.

Окремої уваги заслуговує дипломатія Самійла Самуся. Після смерті Яна III Собеського він почав активніше листуватися з Іваном Мазепою, розуміючи неможливість подальшого існування правобережної автономії без зовнішнього союзника. Попри формальну вірність новому королю Августу II, Самусь зіткнувся з тиском місцевої шляхти, що вимагала ліквідації козацького устрою. У 1699 р. сейм ухвалив рішення про розформування правобережних козацьких полків, що спричинило повстання Правобережного козацтва на чолі з гетьманом С. Самусем та полковником С. Палієм.

Отже, Правобережна Україна в останній третині XVII – на початку XVIII ст. стала ареною складних військово-політичних процесів, у центрі яких перебували очільники правобережного козацтва, змушені маневрувати між зовнішніми силами та внутрішніми викликами, намагаючись зберегти залишки козацької державності в умовах майже постійних війн. Їхня діяльність нерідко супроводжувалася короткотривалими військовими успіхами, колонізаційними заходами, відбудовою полкових структур і намаганнями зберегти традиційні козацькі інституції, але кожне досягнення

нівелювалося загальною нестабільністю, політичною залежністю та виснаженням населення. Всі ці процеси продемонстрували, що правобережні гетьмани змушені були постійно лавірувати між Річчю Посполитою, Османською імперією, Кримським ханством і Московською державою, намагаючись відстояти хоча б мінімальний простір автономії; однак через руйнівні війни, суперництво між самими козацькими лідерами, масові міграції й активне втручання іноземних держав, Правобережжя так і не змогло відновити стабільної та міцної козацької державності, перетворившись на регіон боротьби інтересів сусідніх держав.